

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
e-ISSN 2630-595X
Sayı: 16 2022/2 - Aralık

**İBN VEHB EL-KÂTİB'İN EL-BURHÂN FÎ VUCÛHÎ'L-BEYÂN ADLI
ESERİNİN TALEP BABINDA SÖZ EDİMLERİ KURAMININ İZLERİ**

*Traces of the Theory of Acts of Speech in the Chapter of Request in the Work of Ibn
Wahb al-Kâtib titled al-Burhân fî Vujûh al-Bayân*

Cennet ASANA

Arş. Gör., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı.

Diyarbakır / Türkiye

*Research Assistant, Dicle University, Faculty of Divinity, Department of Arabic
Language and Rhetoric.*

Diyarbakır / Turkey

cennetasana@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8184-842X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Çeviri / Translation

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Eylül / 10 September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Kasım / 15 November 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Cennet Asana, "İbn Vehb el-Kâtib'in el-Burhân fî Vucûhi'l-Beyân Adlı Eserinin Talep Babında Söz Edimleri Kuramının İzleri", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (Kış 2022): 200-211

DOI: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1173336

Öz

Bilindiği üzere söz, Arapçada ya haberî ya da inşâî'dir. Haber-i söz, muhatap için bir bildirimde bulunan ve kendisi hakkında doğrudur ya da yanlıştır gibi bir hüküm verebildiğimiz sözdür. İnşâ-i söz ise bir muhataba herhangi bir bildirimde bulunmayan ve kendisi hakkında doğrudur ya da yanlıştır şeklinde bir hüküm veremediğimiz sözdür. Arap dilbilimcilerin çoğu, ifade edilen söz türlerinden ikinci kısmı "inşâ" değil de "talep" adı altında ele almışlardır. İbn Vehb el-Kâtib de bu isimlerden biridir. Söz edimleri kuramının izleri, İbn Vehb'in kitabında i. dua, ii. soru, iii. talep ve iv. emir şeklinde dört kısma ayırdığı "talep" başlığı içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu kısımlar dua, soru, talep ve emirde ifadesini bulan doğrudan söz edimlerinin gerçekleşmesini sağlar. Zikredilen söz edimlerini gerçekleştiren koşullardan birinin ihlal edilmesi durumunda dolaylı söz edimleri meydana gelir. John R. Searle tasnifine göre ise talebî söz edimleri, i. beyanlar, ii. yönelticiler ve iii. sorumluluk yükleyiciler şeklinde isimlendirilerek değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: *İbn Vehb el-Kâtib, el-Burhân fî Vucûhi'l-Beyân, Talep, Söz Edimleri, John R. Searle.*

Abstract

As anyone knows that speech is: News or expressions news have benefits to the addressed, we can judge on these news by honesty or lying, but we cannot judge if expressions are real or not. Expressions do not have or carry information. The majority of Arabic scientists did not talk about expression and they replaced it by "request" the same thing for "Ibn wahb". The phenomenon of acts of speech is appeared in the request law from request fields which "Ibn wahb" classified it to four: Call, Subject, Request and order These Sections lead to realize real and direct acts of speech, Also it may lead to realize indirect acts of speech. If one of conditions is breached. Request and achievement acts are classified with advertising and directives and commitments.

Keywords: *İbn Wahb al-Kâtib, al-Burhân fî Vujûh al-Bayân, Request, Speech Acts, John R. Searle.*

Giriş

Söz edimleri kuramı, Arap dilbilim geleneğinde meânî ilminin incelediği konulara dahil edilebilir. Mesûd Sahrâvî “Söz edimleri kuramı, bizatihi haber ve inşâ olarak adlandırılan üslup olgusu ve bununla ilişkili olan konular, kısımlar ve uygulamalar kapsamında değerlendirilir. Bu nedenle haber ve inşâ kuramı Arapların genel epistemolojik yaklaşımında söz edimleri terimine eşdeğerdir.”¹ sözüyle bu görüşü desteklemektedir. Birçok ilmi disiplin tarafından önem atfedildiği için bu fenomen büyük bir ilgi görmüştür. Farklı bakış açısına sahip olmasına rağmen bu alana yönelen birçok Arap dilbilimci, ilgili konuyu derinlemesine incelemiştir. Öyleyse haber ve inşâ terimleri ile ne kastedilmektedir? *el-Burhân fi Vucûhi'l-Beyân* adlı eserde inşâ (talep) ne derece görülmektedir?

İnşâ ve haber kuramı, Arap dilbilimcileri tarafından ilk etapta tam bir şekilde ortaya konulmasa da daha sonra çeşitli aşamalarla gelişme kaydetmiştir. Dilbilimcilerin bu konudaki, özellikle de ilgili eserlerde neredeyse tamamen yok sayılan inşâ konusundaki görüşleri farklılık göstermiştir. Ancak haber ve inşâ, genel olarak “geleneksel delalet kuramının temel çiftleri”² olarak kabul edilmiştir.

Nahivciler sözü haber, talep ve inşâ olmak üzere üç kısma ayırır. Söz ya doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir hüküm taşır ya da taşımaz. Eğer doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir hüküm taşıyorsa bu haberdir. Eğer böyle bir hüküm taşımıyorsa bu ifadedeki mana ya lafzın varlığından sonra gelir ya da onunla var olur. Mananın varlığı lafızdan sonra meydana gelirse talep, lafızla aynı anda meydana gelirse de inşâ’dır.³ İbn Hişâm, konuyu yukarıda zikredilen şekilde ele alsada bu görüşünü sürdürmemiş ve onu “Söz, sadece haber ve inşâ kısımlarından oluşur. Talep ise inşâ’nın alt başlıklarındandır.”⁴ şeklinde yenilemiştir.

Nahivcilerin sözün kısımlarını belirlemedeki ihtilaflarına rağmen belâgatçıların sözü, haber ve inşâ biçiminde taksim ettiklerini görmekteyiz. Belâgatçılar, bu taksimi yaparken mantıksal ve edimsel olmak üzere iki temel ölçütü esas almıştır. Ne var ki bu iki ölçüt, belâgat eserlerinde ayrıştırılamayacak derecede iç içe girmiştir. Bu nedenle edimsel olan kısmı mantıksal olan kısımdan ayırmak zorlaşmaktadır.⁵

¹ Mesûd Sahrâvî, *et-Tedâvuliyetu inde'l-Ulemâi'l-Arab* (Beyrut: Dâru't-Talia, 2005), 49.

² Hâlid Mîlâd, *el-inşâu fi'l-Arabiyyeti beyne't-Terkib ve'd-Delâle, Dirâsetu'n-Nahviyyetu'n-Tedâvuliyete* (el-Müessesetü'l-Arabiyyetu, 2001), 30.

³ İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerh-u Şuzûzi'z-Zeheb fi Marifet-i Kelâmi'l-Arab*, ts., 29.

⁴ İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerh-u Şuzûzi'z-Zeheb fi Marifet-i Kelâmi'l-Arab*, 29.

⁵ Mesûd Sahrâvî, *et-Tedâvuliyetu inde'l-Ulemâi'l-Arab*, 58.

Bu bağlamda genel olarak üç ölçüt bulmamız mümkündür. Bunlar belâgatçıların eserlerinde en yaygın şekilde görülen ölçütlerdir. Nitekim *el-İzâh* adlı eserin müellifi “Vechü'l-hasr: söz ya haberdir ya inşâ'dır. Çünkü onun ya mutabık olduğu ya da mutabık olmadığı bir harice nisbeti vardır veya harice nisbeti yoktur. Bunların birincisi haberdir. İkincisi ise inşâ'dır.”⁶ sözüyle bu görüşü desteklemektedir.

Arap dilbilimciler, inşâ ile kıyaslandığında haber konusuna çok daha büyük bir ilgi ve önem atfetmişlerdir. İnşâ konusu, inşâ ve haber başlığı altında kısa ve dağınık bir şekilde ele alınmıştır. Doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir hüküm taşıyan söz haber iken doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir hüküm taşımayan söz ise inşâdır şeklinde tarif edilmiştir. Kazvîni inşâyı talebî ve gayr-ı talebî olmak üzere iki kısma ayırmıştır. Çünkü o “İnşâ, iki kısımdır: talebî ve gayr-ı talebî. Talebî inşâ, istek anında meydana gelmemiş olan bir şeyin olmasını gerektirir. Zira hâlihazırda var olan bir şeyin var olmasını istemek imkânsızdır.”⁷ görüşündedir.

Belâgat âlimlerinin çoğu talebî inşâyı ihtimam göstermiştir. Talebî inşâ, sözü söyleyen kişinin inancında istek anında bulunmayan bir talep gerektirir.⁸

Çalışmamızın konusu olan *el-Burhân fi Vucûhi'l-Beyân* adlı esere dönecek olursak; İbn Vehb'in talebi, habere eş değer bir kısım olarak ele aldığını görmekteyiz. Zira o talebi şöyle açıklar: “Talep, başkasından istediğin her şeydir. İstifhâm, nidâ, dua ve temennî ifadelerinin her biri taleptir. Dua ederek ve isteyerek Allah'tan (cc) bir şey talep edersin, nida ile seslendiğin kişinin sana doğru gelmesini talep edersin veya istifham ile soru sorduğun kişinin sana bir bilgi vermesini talep edersin”⁹

Öyleyse talebin koşulu, istek anında meydana gelmemiş olan bir şeyin olmasını gerektirecek bir talepte bulunmaktır. Söz edimleri olgusu, İbn Vehb'in dört kısma ayırdığı talep başlığında açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira o başka bir yerde talebi dua, soru, talep ve emir şeklinde dörde ayırmıştır. Bu kısımlar dua, soru, talep ve emirde ifadesini bulan doğrudan söz edimlerinin gerçekleşmesini sağlar. Söz edimlerini gerçekleştiren koşullardan birinin ihlal edilmesi durumunda dolaylı söz

⁶ Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, thk. İbrahim Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/16.

⁷ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, 1/135.

⁸ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâgati fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî* (Beyrut: El-Mektebtü'l-Asriyye, 2000), 70.

⁹ Ebû'l-Hüseyn İshâk bin İbrâhim bin Süleymân İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-Beyân*, thk. Ahmed Matlûb - Hatice Hadîsi (Mektebetü'r-Rüşd, 2012), 93-94.

edimleri meydana gelir. John R. Searle tasnifine göre talebî söz edimleri, beyanlar, yönelticiler ve sorumluluk yükleyiciler kapsamında değerlendirilebilir.

1. Dua: İbn Vehb duanın yalnız Allah için yapılacağını ifade eder “*Deki: “İster Allah diyerek ister Rahmân diyerek dua edin; hangisiyle dua etseniz olur, çünkü bütün güzel isimler O’na mahsustur.”*”¹⁰

Dua, İbn Vehb’e göre talebin ilk kısmıdır. “Zira mütekellim dua ile Allah’tan bir şeyler ister. Diğer bir deyişle mütekellimin dua ettiği şeyler halihazırda meydana gelmemiştir. O, istek anında var olmayan şeylerin ya da arzularının meydana gelmesini talep eder. Edimsel dil yaklaşımının dolayısıyla inşânın da özü budur. İbn Vehb dua ile ilgili olarak” Akıllı bir kimsenin istediği şeyler ve ihtiyaçları için Allah’a dua etmesi, hayır ve şerrin onun elinde, kudretinde ve mülkünde olduğunu bilmesi, onun dışında hiç kimsenin böyle bir güce sahip olmadığına inanması gerekir. Bu sayede Allah Teâlâ’nın *Rabbimize gönülden boyun eğerek ve gizlice dua edin*¹¹ şeklindeki ayetinde buyurduğu gibi ihlas, alçakgönüllülük ve tevazu ile dua eder.”¹² der. İbn Vehb, dua eden kişinin Allah Teâlâ’ya yönelmesi gerektiğini vurgular. Zira dua edenin isteklerini yerine getirecek ve ihtiyaçlarını giderecek olan yalnızca O’dur. Samimi bir şekilde, ısrarla ve tevazu ile isteme koşullarının sağlanması durumunda edimsöz ediminin gerçekleşeceğini diğer bir ifadeyle Allah Teâlâ’nın dua eden kişinin duasını kabul edeceğini belirtir. Ona göre dua genellikle bir edimsöz edimdir. İbn Vehb dua eden kişinin sağlaması gereken koşulları “Dua eden kişinin duasından önce Allaha karşı tahmid, temcid ve tesbihte bulunması gerekir. Çünkü övgü istekten önce yapılır. Nitekim dua en büyük ibadettir.”¹³ şeklinde açıklar.

Dua edenin, istediğinin gerçekleşmesi için duasına Allah’a hamd, şükür ve övgüde bulunarak başlaması gerekir. Bu Allah’a saygı babındandır. Ardından isteklerini arz etmeye başlar. Dolayısıyla duanın kabul ediminin gerçekleşmesi için belli koşulların bulunması gerekir. İbn Vehb, duanın kabul edilmemesinin nedenini şöyle açıklamaktadır: “Ayırdına varamayan ve aklı ermeyen kişiler Allah Teâlâ’nın vaadi hakkında suizanda bulunabilir. Ve onun kullarının dualarına cevap vermediğini düşünebilir. Gerçekte ise durum böyle değildir. Duanın öyle bir sırrı vardır ki kavrayışı ölçüsünde her insan buna dikkat etmelidir. Şöyle ki her insan yaratılışı itibarıyla kendisi için en yüce mertebeyi ve en yüksek makamı ister. Eğer Allah her isteyene her

¹⁰ İsra, 17/110.

¹¹ Araf, 7/55.

¹² İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 219.

¹³ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 219.

istediğini verseydi tüm insanlar en yüce makamda ve en şerefli mertebede olurdu. Eğer insanlar tek bir gün bile bu şekilde olsalar birbirine ihtiyaçları kalmazdı. Öyleyse dua ettiğin zaman mahlukatı hikmetiyle yöneten ve idare eden Allah Teâlâ'ya dua ettiğini bil. Hikmetli olan, senin diğer mahlukatın düzenini bozan ya da evrendeki işleyişe uymayan isteklerini yerine getirmez. Zira sen, onun mahlukatından sadece birisin. Ancak o, senin faydana olan ve başkasına zarar veremeyen dualarını kabul eder."¹⁴

Allah Teâlâ fayda taşımıyorsa kişinin duasını kabul etmez. Diğer bir deyişle bir edimsöz ediminin (dua) gerçekleşmemesi esasında başka bir edimsöz ediminin gerçekleşmesidir ki bu, kişinin kötülükten korunması ve onun için iyiliğin sağlanmasıdır. Dolayısıyla Allah Teâlâ'ya yapılan duadaki edimsöz edimi olumlu ya da olumsuz olsun her zaman gerçekleşir. Bu, ya dua eden kişinin isteklerinin gerçekleştirilmesi ya da dua eden kişinin faydasına olduğunu göremediği ancak Allah Teâlâ'nın bu faydayı gördüğü başka durumların gerçekleştirilmesi iledir.

2. Soru: Meydana gelmemiş bir şeyin zihinde meydana gelmesinin talep edilmesinde ifadesini bulan doğrudan bir edimsöz edimi olarak kabul edilir. Ve bu, meydana gelmesi mümkün olan ve soru soranı ilgilendiren bir durumdur. İbn Vehb'e göre ise soru, hariçte olan şeyin zihinde meydana gelmesi için talepte bulunmaktır. Bir şey hakkında bilgisi olmayan ya da o şey hakkındaki bilgisinden şüphe eden kişi tarafından gerçekleştirilir. Doğal olarak da soru, sorulan şeyin durumu kendisini ilgilendiren kişi tarafından oluşturulur. İbn Vehb, istifham edatlarının çoğunu zikretmiş, kullanılma gerekçelerini ve nerelerde kullanıldıklarını açıklamıştır. Bu bağlamda her bir edat için örneklerle delil getirmiştir. En yaygın kullanılan istifham edatlarından biri olan (می/می-هل) edatını inceleyerek edatlar konusunu açıklamaya başlayan İbn Vehb, ilgili konu hususunda şöyle söylemiştir: "Araştırma ve soru türleri dokuz çeşittir. Mevcut hakkında araştırma yapmak diğer bir deyişle soru (هل/می-می) edatı kullanılır. Bu edatı kullanırken *böyle miydi yoksa şöyle mi?* denir. *Evet ya da hayır* şeklinde cevap verilir."¹⁵

Söz konusu edat, bir şeyin varlığını ya da yokluğunu sormayı amaçlayan bir edimsöz edimdir. İlgili soruya verilecek cevap ise İbn Vehb'in zikrettiği gibi o şeyin varlığı olumlandığında evet, o şeyin varlığı olumsuzlandığında ise hayır biçiminde olacaktır. İkinci soru edatı ise (ل/نه)'dir. Bu konuda İbn Vehb şöyle der: "ikincisi: (ل/نه) edatı ile mevcudatın türünü araştırmaktır. Örneğin *insan nedir?* diye sorulduğunda,

¹⁴ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 221-222.

¹⁵ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 75.

insan düşünen bir canlıdır denir. Veya şu konuda görüşün nedir? diye sorulduğunda görüşüm budur şeklinde cevap verilir.”¹⁶

(ما/ne) edatı insanın mahiyetini sormayı amaçlayan bir edimsöz edimi de olabilir. Nitekim İbn Vehb'in insanla ilgili yukarıda zikrettiği örnekteki cevabı “insan düşünen bir canlıdır” şeklinde mahiyete matuf idi. Mevcudatı birbirinden ayırt etmeye yönelik bir araştırma ise (أي/hangi) edatı ile olur. Örneğin *şekillerin hangisi dörtgendir?* diye sorulduğunda cevap, *dört tarafından çizilmiş olan* şeklinde olur.¹⁷ (أي/hangi) edatı mesela dörtgenin hakikatini sormayı amaçlayan bir istifham edatı olarak da kullanılabilen bir edimsöz edimidir. Bu durumda cevap *el-Burhân* adlı eserim müellifinin zikrettiği şekilde olacaktır. (كيف/nasıl) edatına gelince bu edat, sadece varlıkların durumlarını araştırmak için kullanılır. Örneğin *insan nasıldır?* diye sorulduğunda *dik durabilen canlıdır* şeklinde cevap verilebilir. Bu durumda söz konusu istifham edatı, insanın yapısı hakkında soru sormayı amaçlayan bir edimsöz edimini gerçekleştirmiş olur. Bir şeyin adedini araştırmak için (kaç/كم) edatı kullanılır. Örneğin *ne kadar paran var?* diye sorulduğunda *yirmi dirhem* şeklinde cevap verilebilir.¹⁸ Dolayısıyla (kaç/كم) edatı, bir şeyin sayısını sormayı amaçlayan bir edimsöz edimidir. Bir şeyin zamanı araştırmak için ise (متى/ne zaman) edatı kullanılır. *Bu ne zaman oldu?* diye sorulduğunda *Harun reşit döneminde* diye cevap vermen örnek verilebilir. (متى/ne zaman) edatı, bir şeyin zamanını sormayı amaçlayan bir edimsöz edimidir. Bir şeyin mekânı araştırılmak istendiğinde (nerede/أين) edatı kullanılır. *Zeyd nerede?* diye sorulduğunda *evde* denmesi buna örnek olarak gösterilebilir. (Nerede/أين) edatı bir kişinin ya da bir şeyin nerede olduğunu sormayı amaçlayan bir edimsöz edimidir. Varlıklar içerisindeki şahısları araştırmak için ise İbn Vehb (من/kim) edatına işaret eder. Örneğin *kim çıktı?* diye sorulduğunda *Zeyd* denebilir. (من/kim) edatı sadece düşünebilen varlıkları sormak için kullanılır.¹⁹

Dolayısıyla (من/kim) istifham edatı, herhangi bir kişiyi sormayı amaçlayan bir edimsöz edimidir. İbn Vehb'in zikrettiği son edat (لم/niçin) edatıdır. Bununla ilgili o şöyle söyler: “Varlıkların illeti (لم/niçin) ile araştırılır.²⁰ (لم/niçin) istifham edatı, bir şeyin vuku bulmasının illetini sormayı amaçlayan bir edimsöz edimidir. Buna cevap ise delil ile olur. Tüm koşulları sağlaması durumunda soru, edimsöz edimlerini gerçekleştirir. Soru, Austin ve Searle tasnifi içerisinde yönelticilere karşılık gelir. Bu, sorunun asıl

¹⁶ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-Beyân*, 75.

¹⁷ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-Beyân*, 75.

¹⁸ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-Beyân*, 75.

¹⁹ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-Beyân*, 76.

²⁰ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fi vucûhi'l-Beyân*, 76.

bağlamından kopmasına neden olmaz. Zira bununla birlikte başka iletişimsel gayeler de meydana gelir.

İbn Vehb, soru konusunun bütün yönlerini açıklamakla kalmayıp ilim talebi için soru soran kişinin dikkat etmesi gereken adap kurallarını da zikreder. Bu meyanda o, şöyle söyler: “Eğer sorduğun soru ilim talebi hususunda ise akıllı kimseye yaraşan ve onun faydasına olan talebinde ısrarcı olması, adaba uygun davranması ve ilmin faydasına ulaşma konusundaki arayışından vazgeçmemesidir. Nitekim İbn Abbas’a, *Bu ilmin kaynağı nedir?* diye sorulduğunda *soru soran bir dil ve düşünen bir kalp* şeklinde cevap verdiği rivayet edilir.”²¹

İlim talebi gayesiyle soru soran kişinin soru sorarken edebe uygun davranması gerekir. Ayrıca sorusunun cevabını alıncaya ve istediği sonuca ulaşıncaya kadar ısrarcı olması lazım gelir. Bu sayede gayesi bir ilim hakkında soru sormak olan edimsöz edimi gerçekleştirmiş olur.

Sonuç olarak soru, farklı birçok iletişimsel görevin meydana gelmesini ve gerçekleşmesini sağlayan söz edimlerinden başka bir şey değildir.

3. Emir ve Nehiy: Emir, bir fiilin yapılmasını ya da meydana getirilmesini talep etmektir. Nehiy ise, bir fiilin yapılmamasını talep etmektir. İbn Vehb, emir verenin emir alandan daha üst bir konumda olması gerektiği görüşündedir ve ona göre emir ve nehiy konusu iki kısımdır: “Bunlardan biri bir şeyin yapılmasını emretmendir ki emir ismini alır, diğeri ise bir şeyin yapılmamasını emretmendir ki bu da nehiy olarak isimlendirilir.”²²

Öyleyse İbn Vehb’e göre emir, hariçte meydana gelmesi amacıyla talep içeren bir edimsöz edimdir. Ve bu doğrudan söz edimi, muhatabın konumu ve konuşanın durumu gözetilmeksizin gerçekleşmez. Bu yaklaşımın, kesinlikle edimsel dil düşüncesiyle ilişkili olduğu kanaatindeyiz. Nitekim İbn Vehb’in, “Emir, daha alt konumda olana yapılı” şeklindeki ifadesinde bu durum açık bir şekilde görülmektedir. İbn Vehb, bu ifadesi ile muhatabın konumunu dikkate almıştır. Zira muhatabın, konuşanın konumundan daha aşağı bir konumda olması demek edimsöz ediminin emir kipinde ilgili bağlamda kullanılmaması durumunda gerçekleşmeyeceği anlamına gelir.

İbn Vehb, emir konusunun ayrıntılarını ve farklı yönlerini açıklamaya devam ederek şöyle der: “İnsan için en çok vücûb ifade eden emir ve nehiy, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır. Çünkü Allah Teâlâ emir bi’l-

²¹ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi’l-Beyân*, 224.

²² İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi’l-Beyân*, 224.

ma'rûf ve nehiy ani'l-münker yapılmasını teşvik etmiş, yapılmamasını yasaklamıştır. İhmal edilmesi durumunda da cezalandırılmanın olacağını belirtmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, *Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyorsunuz.* (Âli İmrân 110) buyurmuştur.²³

İbn Vehb, iyiliği emredip kötülükten sakındırmanın vacip olduğunu ifade etmekle kalmayıp açıklamalarını bir ileri noktaya taşıyarak iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmanın faydalarını izah eder. Ona göre iyiliği emredip kötülükten sakındırmaktaki fayda açıktır. Zira Allah Teâlâ insanları çeşitli fitrat ve tabiatta yaratmış ayrıca akıl ve zihinlerini muhtelif kılmıştır. Ne var ki insanların çoğu fesada yönelmek noktasında aceleci davranırlar ve arzularının peşinden koşarlar. Nefislerinin arzuladığı şeyleri yaptıklarında ise bozulurlar ve başkalarını da bozarlar. Oysaki bozgunculuk ve iyiliğe muhalefet için yaratılmamışlardır.²⁴

İbn Vehb, insanların birbirinden farklı olduğu dolayısıyla konum ve mertebelerinin de farklılaştığı gerçeğini ifade eder. Bu durum, insanların birbirine ihtiyaç duymasına neden olur. Dolayısıyla iyiliğin emir ve tavsiye edilmesi insanların iyiye yönelmesini; kötülükten sakındırılması da insanların durumlarının düzelmesini sağlar. O iyiliği emredip kötülükten sakındırılmasının keyfiyetini şu şekilde açıklar: "Akıllı, basiret sahibi ve hayâsi dolayısıyla kendisine kötü işler yakıştırmayanlar için emir ve nehiy, söz ileler. Günah işlemek ve içki içmek gibi konularda uyarı kendisine fayda vermeyen kişiler için emir ve nehiy, kırbaçlardır. Kırbaç ile terbiye olmayan azgınlar, dine karşı savaş açanlar ve dinden çıkanlar için emir ve nehiy, kılıçlardır. Bunların hepsi iyiliği emredip kötülükten sakındırmak babındandır."²⁵

Görüldüğü üzere İbn Vehb, iyiliği emredip kötülükten sakındırma meselesini kademeli olarak izah etmiştir. Zira ilk etapta lisanı, sonra kırbaçı sonrasında ise kılıcı önermiştir. Diğer bir deyişle bu kademelendirme suçun derecesine göre yapılmıştır. Bu açıklamaların edimsel dil yaklaşımının özüne dair olduğunu düşünmekteyiz. Zira hem mütekellimin durumunu hem de muhalefet derecesini, her bir makam için ona özgü bir söz vardır; diğer bir deyişle "her bir suçun kendine ait bir cezası vardır" ilkesine dayanarak dikkate almıştır.

²³ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 225.

²⁴ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 225.

²⁵ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 226.

İbn Vehb, başka bir yerde kişinin kendisini düzeltmesinin daha uygun olacağını ifade eder. Bu bağlamda o şöyle söyler: “Akıl sahiplerince, kişinin kendisi salih olmadığı halde başkasını ıslah etmeye çalışması ve kendisi ahlaklı olmadığı halde başkalarına söz ve fille ahlak öğretmesi adalet ilkesine uymaz. Bilakis kişi kendi nefisinden başlamalı ve kendini daha güzel bir ahlak ile donatmalıdır. Zira insan, önce kendisinden nasihat almaya muhtaçtır. Kişi kendisini düzelttikten sonra başkalarını düzeltmeye başlayabilir.²⁶ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur. “İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutup musunuz?”²⁷

Bu açıklamaların, edimsel dil yaklaşımının bir yansıması olduğunu düşünmekteyiz. Zira mütekellim, önce kendi nefisini düzeltir ve terbiye eder, sonra başkasını düzeltmeye yönelir. Kendisi yapmadığı halde başkasına iyiliği emretmesi ya da kendisi sakınmadığı halde bir başkasını kötülükten alıkoymaya çalışması doğru olmaz.

İbn Vehb, önceki açıklamalarında emir kipinin daha alt konumdaki kişilere yönelik kullanılması gerektiğini belirtmesine rağmen başka bir yerde emir kipinin, iyiliği emredip kötülükten sakındırma bağlamında, daha alt konumdaki kişiler için kullanıldığı gibi güç ve otorite sahibi daha üst konumdaki kişiler için de kullanılabilirliğini ifade etmiştir.²⁸ O, söz konusu görüşünü edimsel dil yaklaşımına uygun bir biçimde açıklar: “Krallar ve sultanlar, güç ve kudretleri dolayısıyla emir verilemeyecek bir konuma sahip olsalar da; iman noktasında daha alt bir makamda olabilirler. Zira kötü ve yanlış eylemlerde bulunmaları durumunda onların da iyiliğe davet edilip kötülükten alıkonması vaciptir. Onların konumu, bu davranışları dolayısıyla şeriatın hükümleri ve aklın ilkeleri gereği kendilerine öğüt verecek kişilerden daha aşağı olmuştur.”²⁹

Konum olarak aşağı olmak İbn Vehb’e göre muhatabın durumuna göre değişiklik göstermektedir. Nitekim o, konum olarak üstün olmayı güç ve kudret ile değil iyilik ve iman ile ilişkilendirmiştir. Ona göre insan, dinen yasaklı şeyleri yapması durumunda konum ve rütbe bakımından düşer. İnsanın konumu, ahlakı ve amelleri yükselirken bunlar alçaldıkça da alçalır. İbn Vehb, emir verirken edep kurallarına uyulması gerektiğini, ki bu edimsel dil yaklaşımının ölçütüdür, vurgulamayı da ihmal etmez. Zira ona göre: “Köle ve yardımcı gibi konum olarak insandan aşağı olanlara gelince, akıl sahibi kişilerin onlara yapabilecekleri ya da tahammül edebilecekleri dışında

²⁶ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 228.

²⁷ Bakara 44.

²⁸ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 228.

²⁹ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 228.

herhangi bir emirde bulunmaması gerekir. Kişi onların da kendisi gibi birer insan olduğunun farkında olmalıdır. Çünkü Allah Teâlâ, üstün olanın şükrünü eda edip etmeyeceğini ve altta olanın da sabır gösterip göstermeyeceğini sınamak için bazılarını üstün kılmıştır. Adalet kişinin, onların yerinde olsa kendisinin yapamayacağı şeyleri onların yapmasını istememesini, onları dövmemesini, onlara zorluk çıkarmamasını, onların faydasına şeylere engel olmamasını, onların yönetimini ve iyiliğe yönltilmesini kendisi, evlatları ve ailesini yönettiği gibi yapmasını böylece onlara kötü işlere yönelmek için bahane bırakmamasını ve boş işlerle uğraşmalarını engellemesini gerektirir. Kişi, eğer böyle davranırsa onların sevgisini kazanır ve onlardan istediği gibi istifade eder.”³⁰

İnsanlar, emir kipi kullanılırken edebe uygun davranılmasını sever. Kişi, kendi yapamadığı bir şeyi başkasına emretmemelidir. Söz ve emir ifadelerinde adaba uygun kullanımlar edimsel dil yaklaşımının en önemli ölçütlerinden biridir. Searl'in söz edimleri tasnifinde emir ve nehiy, yönelticiler kısmına karşılık gelen edimsöz edimleridir. Asıl kullanımlarına uygun olarak gelirse bu ikisi, doğrudan edimsöz edimi olur. Ne var ki bazı farklı iletişimsel gayeler dolayısıyla asıl anlamları dışında kullanılabilirler. Ancak emir ve nehiy, genel olarak eşyanın durumunu değiştirmeyi hedefler. Dolayısıyla bu ikisi, bir şeyin durumunu değiştirmek üzere kullanılan söz edimleridir. Her ikisinde de mütekellimin hedeflediği bir amaç vardır. Zira mütekellim ancak bir ihtiyaç için emir, bir amaç için nehiy kullanır. Emir ve nehiy, bağlam ve iletişim eyleminin içinde var olduğu şartlardan bağımsız olamaz. Bu nedenle mütekellim ve muhatabın durumu ile emir ve nehiy kipinin kullanılacağı bağlamın dikkate alınması gerekir.

Sonuç

Bu kısa araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşıldı:

- i. İbn Vehb talebi, haber ile eş değer ikinci bir kısım olarak ele alır.
- ii. İbn Vehb talebi: dua, soru, emir ve nehiy olmak üzere dört kısma ayırır.
- iii. Talebin kısımları dua, soru, talep ve emirde vücut bulan doğrudan söz edimlerinin gerçekleşmesini sağlar. Söz edimlerini gerçekleştiren koşullardan birinin ihlal edilmesi durumunda dolaylı söz edimleri meydana gelir.

³⁰ İbn Vehb el-Kâtib, *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*, 229.

Kaynakça

el-Ensârî, İbn Hişâm. *Şerh-u Şuzûzi'z-Zeheb fî Marifet-i Kelâmi'l-Arab*, ts.

Ahmed el-Hâşimî. *Cevâhiru'l-Belâgati fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*. Beyrut: El-Mektebtü'l-Asrıyye, 1. Basım, 2000.

Hâlid Mîlâd. *el-inşâu fî'l-Arabiyyeti beyne't-Terkîb ve'd-Delâle, Dirâsetu'n-Nahviyyetu'n-Tedâvuliyye*. el-Müessetu'l-Arabiyyetu, 1. Basım, 2001.

Hatîb el-Kazvînî, Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman. *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâğa*. thk. İbrahim Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.

İbn Hişâm el-Ensârî. *Şerh-u Şuzûzi'z-Zeheb fî Marifet-i Kelâmi'l-Arab*, ts.

İbn Vehb el-Kâtib, Ebû'l-Hüseyn İshâk bin İbrâhim bin Süleymân. *el-Burhân fî vucûhi'l-Beyân*. thk. Ahmed Matlûb - Hatice Hadîsi. Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2012.

Mesûd Sahrâvî. *et-Tedâvuliyyetu inde'l-Ulemâi'l-Arab*. Beyrut: Dâru't-Talia, 2005.